

John T. Jost

**Önalávetés
a társadalomban:
a rendszerigazolás
pszichológiája**

OSIRIS KIADÓ • BUDAPEST, 2003

A self, a csoport és a rendszer legitimálásának ellentmondásai: az elméleti integráció lehetősége a rendszer-igazolási elmélet segítségével¹

JOHN T. JOST, DIANA BURGESS ÉS CRISTINA O. MOSSO

„A problémáink onnan erednek, hogy elfogadjuk ezt a mocskos, rohadt rendszert.”

Dorothy Day

„A társadalmi rendszerek a társadalom belső természetét azoknak a normatív struktúráknak a segítségével alakítják, amelyekben a szükségletek értelmezhetővé, a tevékenységek pedig engedélyezetté vagy éppen kötelezővé válnak. Az itt megjelenő motiváció fogalma nem rejtheti el azt a sajátos tény, hogy a társadalmi rendszerek a belső természet egyesítését olyan normákon keresztül érik el, amelyeket igazolni kell.”

Jürgen Habermas (1975, kiemelés tőlem J. J.)

Az igazságosság pszichológiájának több évtizedes kutatásából majdnem egyöntetűen az a következtetés vonható le, hogy az emberek általában jobban szeretnek abban hinni, hogy a társadalmi rendszer, amelyhez tartoznak, igazságos, legitim és igazolható, mint abban, hogy önkényes, igazságtalan és törvénytelen (pl. Crosby 1982; Jost 1995; Lerner 1980; Major 1994; Martin

¹Eredeti közlés: Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. 2001. Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In J. T. Jost, & B. Major (eds.): *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York, Cambridge University Press.

Köszönetnyilvánítás: A cikkünkben bemutatott kutatásokat a Stanford Egyetem Üzleti Iskolája támogatta nagylelkűen, amiért nagyon hálásak vagyunk. Szeretnénk köszönetet mondani Jennifer Eberhardt, Peter Glick, Orsolya Hunyady, Gabe Ignatow, Brenda Major, Valerie Purdie, Carmencita Serino és Vincent Yzerbyt nagyon hasznos megjegyzéseiért a cikk korábbi vázlaival kapcsolatban.

1986; Tyler és McGraw 1986). Ez az általános tétel úgy tűnik, olyan társadalmi rendszerekre is igaz, amelyek példátlan méretű egyenlőtlenséget hoznak létre (pl. Dumont 1970; Kluegel és Smith 1986; Lane 1962), mint például az iparosodott kapitalista rendszerek, amelyeket élesen bírál Dorothy Day és sok más 19., illetve 20. századi szocialista aktivista. Európában az ugyanebben az időszakban megfigyelhető gazdasági egyenlőtlenségre adott társadalmi reakciókkal foglalkozó történelmi tanulmányában Barington Moore, Jr. (1978) csípősen megjegyezte, hogy „A szenvedés és a kizsákmányolás elviselésének emberi képessége meglepően nagy, tragikusan az” (13). Ahogy arra a fentebbi Habermas-idézet utal, a társadalmi rendszerek olyan normatív erővel kényszerítik rá magukat a csoportokra és az egyénekre, amelyek nehéz ellenállni.

A marxista elmélet, amelyet az egyenlőtlenség legitimálásával kapcsolatos minden mai elemzés egyik fő és elsődleges forrásának kell tekintenünk (Spears és munkatársai 2001; Zelditch 2001) fontosnak tartja felismerni azt, hogy időnként még az elnyomott csoportok tagjai is ideológiailag legalizálják azt a rendszert, amely elnyomja őket (pl. Pines 1993). Ez a „hamis tudat” jelensége, amelyet többek között azok ültettek át a szociálpszichológiába az utóbbi években, akik a jelen kötethez is hozzájárultak (pl. Jost 1995; Jost és Banaji 1994; Levin és munkatársai 1998; Tyler 1990; Tyler és McGraw 1986). Amíg nem túlságosan meglepő az, hogy a kedvezett csoportok tagjai a társadalmi rendszert igazságosnak és törvényesnek érzik, addig bizonyos mértékig visszaszökhet, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai is részt vesznek a rendszer igazolásában.

Ez azért van, mert a társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetű csoportok tagjai számára abban hinni, hogy a társadalmi rendszer igazságosan szerveződik, és azt jutalmazza, illetve bünteti, aki ezt megérdemli, összhangban áll két másik alapvető emberi vágygal: *a)* azzal, hogy jó és értékes embernek érezzük magunkat (pl. Greenwald 1980; Taylor és Brown 1988), valamint *b)* azzal, hogy úgy érezzük, a társadalmi csoportunkat értékesnek és tiszteltre méltónak tartják mások (pl. Cialdini et al. 1976; Crocker és Luhtanen 1990; Tajfel és Turner 1979). A társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetű csoportok tagjainak szituációja azonban ettől eltér. Náluk a megfigyelhető tendencia, miszerint elfo-

gadják a társadalmi rendszer igazságosságát és törvényességét – amit „rendszerigazolásnak” nevezünk – egyértelműen ellentétben áll az önbecsülés („önigazolás”) és a saját csoport státusának („csoportigazolás”) fokozására irányuló motivációkkal. A hátrányos helyzetűek úgy érezhetik, hogy amennyiben a rendszer törvényes, az ő hátrányos helyzetükért önmaguk vagy a csoportjuk hiányosságait kell hibáztatniuk. Ellenkező esetben viszont, ha nagyra becsülik önmagukat vagy csoportjukat, akkor a rendszer kell hogy törvénytelen legyen, mivel elnyomja a jobbra érdemes feleket. Amellett érvelünk a jelen írásban, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak helyzete a self, a csoport és a rendszer közötti ellentmondások, és válságok lehetőségét hordja magában.

A pszichológiai ellentmondások lehetőségét különösen jól látatja Valian (1998), amikor a hivatást választó nőkkel szembeni kihívásokat tárgyalja (lásd még Ellemers 2001):

„A férfiak sikeressége és férfiassága egymást erősíti. Ha egy nő a hivatásában sikeres, akkor vagy férfias vonásokat kell magában felfedeznie – ezzel azt kockáztatva, hogy a saját és mások szemében nőietlennek tűnik – vagy úgy kell tekintenie, hogy a férfias vonások hiányát kompenzálta valamilyen tényező: a szerencse vagy a rendkívüli erőfeszítések. A sikeres férfitől eltérően, a nő a siker következtében valamit mindenképpen elveszt: a nemi identitását vagy a képességeibe vetett hitét. Ezzel szemben a kudarc és a nőesség egymást erősítik. A férfiak számára tehát teljes összhangban állnak a hivatásbeli célok és az a szükséglet, hogy magukat a nemük egy jó példányának tekintsék. A nők számára ez ellentmondást rejt.” (Valian 1998, 20, kiemelés tőlem J. J.)

Hasonló ellentmondásokkal kell szembenéznie azoknak az afro-amerikai diákoknak is, akiknek választaniuk kell egyfelől a tanulmányi sikerre törekvés, ami a domináns kulturális rendszer elfogadását és a vele való azonosulást igényli, másfelől pedig a saját csoportjuk iránti szolidaritás fenntartása között (Major és Schmader 2001; Steele 1992; 1997). Számos hátrányos helyzetű csoport számára nehéz párhuzamosan hinni a self, a csoport és a társadalmi rendszer jóságában, illetve törvényességében. Úgy tűnik, hogy előbb vagy utóbb a legitimitációs válságok, illetve ellentmon-

dások elkerülhetetlenné válnak, amennyiben a társadalom története – vagy ahogy Spears és munkatársai (2001) utal rá, a „társadalmi valóság” – minden egyén életében érezteti a hatását.

A „legitimitációs válság” fogalma Jürgen Habermas (Zelditch 2001) marxista elméletéből fejlődött ki. *A törvényességi válság* című átütő erejű könyvében Habermas (1975) a bevezetőben amellet érvel, hogy az ilyen válságok „nem választhatók el annak a nézőpontjától, aki átéli őket”, „olyan objektív erők okozzák őket, amelyek megfosztják az egyént a szuverenitásának egy részétől”, és amikor megoldódnak, akkor egyben „az érintett személy felszabadulását is eredményezik” (1). Habár Habermas elsősorban olyan társadalmi rendszereken belüli legitimitációs válságokról ír, mint például a kapitalizmus, mindazonáltal az elemzése egyértelműen vonatkozik olyan válságokra is, amelyek az érintett egyén vagy csoport szintjén zajlanak. A „legitimitációs válság” kifejezést mi is átvesszük és kiterjesztjük arra a számtalan helyzetre, amikor az emberek szükségleteik ellentmondásaitól szenvednek, próbálnak megküzdeni azokkal, illetve megoldást találni rájuk. Ezek a szükségletek a következők: *a)* egyedi cselekvőként érvényesnek, igazoltnak és törvényesnek érezhessék magukat (önigazolás), *b)* olyan csoporttagságot alakítsanak ki, amelyet ők és mások értékesnek és törvényesnek tartanak (csoportigazolás), valamint *c)* fenntartsák azt az érzést, hogy a fennálló társadalmi rendszer igazságos, legitim és igazolható (rendszerigazolás).

Ebben a fejezetben ezeket az elméleti fogalmakat használjuk majd arra, hogy az ideológia, az igazságosság és a csoportközi kapcsolatok eltérő kutatási irányainak az eredményeit egyesítsük. Különösképpen szeretnénk explicit kapcsolatot kimutatni az egyének kognitív és motivációs állapotai, a társadalmi csoportokon belüli és közötti kapcsolatok dinamikája, valamint az átfogó rendszer anyagi és ideológiai követelményei között. Ezekkel a témákkal a csoportközi kapcsolatok két másik elmélete is szembe kell hogy nézzen, nevezetesen a társadalmiidentitás-elmélet (Spears és munkatársai 2001) és a társadalmi dominancia-elmélet (Sidanius és munkatársai 2001), melyeket a fejezet végén fogjuk érinteni. A következtetésünk az, hogy ezek a munkák és más független, de kapcsolódó kutatási programok eredményei az itt képviselt fő tételünket támogatják, amely szerint *a magas státusú csoportok tagjai számára az önigazolás, a csoportigazolás és a rendszerigazolás mo-*

tivációi egymással összhangban állnak és egymást kiegészítik, míg az alacsony státusú csoportok tagjai számára ezek az ösztönzőerők gyakran ellentétben állnak egymással. Ez az egyik fő empirikus következtetése a rendszer-igazolási elméletnek, amelyet Jost és Banaji (1994) dolgozott ki először a hamis tudat és a társadalmi rendszer ideológiai törvényesítésének társas kognitív magyarázatára. Mielőtt belefognánk az ideológiával, az igazságossággal és a csoportközi kapcsolatokkal foglalkozó rendelkezésünkre álló kutatások elméleti egyesítésébe, röviden illik áttekintenünk a rendszer-igazolási megközelítés nézőpontját.

A RENDSZERIGAZOLÁSSAL KAPCSOLATOS ELMÉLETEK ÉS KUTATÁSOK ÁTTEKINTÉSE

A társadalmi azonosulás és az önkategorizációs megközelítés értelmében, amelyeket reprezentál Ellemers és munkatársai 2001, valamint Wright 2001), folytonosság figyelhető meg az egyedi élmények és a csoportviselkedések között. Másképpen fogalmazva, az elmélet szerint az emberek viselkedhetnek vagy egyedi, megkülönböztetett egyénekként, vagy egy társadalmi csoport egymástól függő, konformizált tagjaiként. A társadalmi identitás-elmélet tehát két fő elemzési szintet határoz meg: az egyén és a csoport szintjét. Mások mellett érvelnek, hogy három (Leyens és munkatársai 1992; Stangor és Jost 1997), illetve négy (Doise 1986; McGuire 1993) elemzési szintről kell beszélnünk, és olyan „mikro” és „makro” kérdések is felvethetők, mint a társadalmi helyzet vagy az ideológiai igazolás. Valójában ez a kötet is arról tanúskodik, hogy az attitűdök és a viselkedések olyan törvényesítési funkciókat látnak el a szervezetek és a társadalmi rendszerek szempontjából, amelyek nem vezethetők vissza csupán egyéni és csoporttényezőkre (pl. Elsbach és munkatársai; valamint Tyler 2001).

Mivel a társadalmi identitás-elmélet a „minimális csoport-paradigmából” nőtt ki, amelyben a közös interakciós történet nélküli laboratóriumi csoportok mutatnak etnocentrizmust (Tajfel és Turner 1979), hajlamos annak hangsúlyozására, hogy a saját csoport előnyben részesítése általános érvénnyel alkalmazható sok különböző társadalmi csoport esetében (Hogg és Abrams 1988;

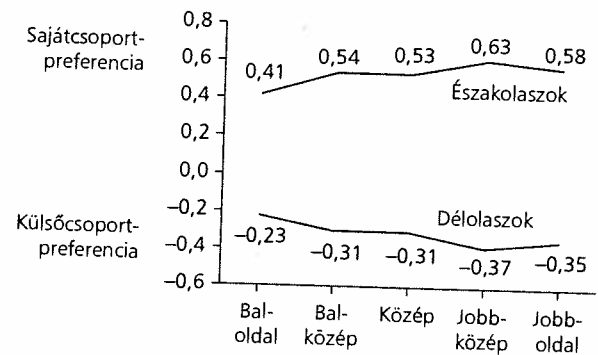
Mullen és munkatársai 1992). Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a társadalmi identitás-elmélet megalkotói teljesen figyelmen kívül hagyták a külső csoport-preferencia előfordulását, ahogy mutatja ezt Spears és munkatársai (2001) munkája is. Mindazonáltal, úgy tűnik, hogy az elmélet a „csoportigazolást” támogatja, amelyet úgy határoznak meg, hogy az emberek hajlamosak a saját csoport tagjait előnyben részesíteni és a külső csoport tagjait pedig hátrányosan megkülönböztetni az attribúciók, a sztereotipizálás, a megítélés és a források elosztása tekintetében. Amellett érvelnek, hogy a külső csoport előnyben részesítése a kísérleti vagy „ad hoc” csoportokra korlátozódik, azt sugallva, hogy ez magának a kísérleti elrendezésnek valamiféle követelményjellemzőjéből adódhat (Mullen és munkatársai 1992). Spears és munkatársai (2001) szintén elismeri, hogy a társadalmi identitás-elmélet inkább azzal foglalkozik, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai elállnak a külső csoport előnyben részesítésétől (és saját csoport-preferenciát mutatnak), hogy pozitív csoportmegkülönböztetést tartsanak fenn, és nem annyira figyel arra, hogy az egyenlőtlen társadalmi rendszer nyomán az emberek mennyire internalizálják a személyes és a közösségi kisebbségi érzését, ami a rendszer-igazolási megközelítés középpontjában áll.

A rendszer-igazolási elméletet Jost és Banaji (1994) dolgozta ki a külső csoport-preferencia és az ehhez kapcsolódó olyan jelenségek megértésére, mint például az „igazságtalanság tolerálása” (pl. Jost 1995; Major 1994; Martin 1986; Tyler és McGraw 1986) vagy az „elnyomott jogosultsági hatás” a nők között (Jost 1997; Major 1994), valamint azért, hogy összekösse ezeket az igazolás és a törvényesítés ideológiai folyamataival. A munka első szakasza tehát annak kimutatásából állt, hogy a saját csoport leértékelése és a külső csoport iránti preferencia „valós” jelenségek, amelyek megfigyelhetők a pszichológiai laboratóriumon belül és azon kívül egyaránt. Az alacsony státusú csoportok tagjainál ezek a jelenségek közvetlen ellentmondásban állnak az öngazolással és a csoportigazolással, két olyan önérdékű ösztönző erővel, amelyet a szociálpszichológusok érdemüknek megfelelően már feldolgoztak. Érdemes megjegyezni, hogy a közgazdaságtanban és a politikatudományokban, valamint a szociálpszichológiában is, az utóbbi években megtört a megtámadhatatlanság varázsa akörül a felfogás körül, hogy az emberek általában önérdékből cselekszenek

egyéenként és csoportként egyaránt (pl. Dawes és Thaler 1988; Green és Shapiro 1994).

A külsőcsoport-preferencia számos példája közül az egyik (lásd még Hinkle és Brown 1990; Jost 2001; Jost és Banaji 1994; Sidanius 1993) a délolaszok között megfigyelhető internalizált kisebbségi érzés, minthogy ők, már legalább egy évszázada, kevésbé tekinthetők sikeresnek társadalmi és gazdasági szempontból az északolaszokhoz képest (pl. Capozza és munkatársai 1982; Serino 1996). Az észak és a dél közötti státuskülönbség legjobban azzal a sovinszta mondással ragadható meg, hogy „Afrika Rómában kezdődik.” A délolaszok többé-kevésbé elfogadják alacsonyabbrendű státusukat, ami jól látható, ha áttekintjük azoknak a felmérési adatoknak az eredményeit, amelyeket 2000 ember mintáján gyűjtött telefonon keresztül Olaszországban 1994-ben Schizzerotto és munkatársai, és amelyet hozzáférhetővé tettek a Berkeley Egyetem, California, weblapján (<http://csa.berkeley.edu:7502/archive.htm>). Jost és munkatársai (2000) ezt az adatállományt használta fel, amikor megvizsgálta a saját-, illetve a külsőcsoport-preferenciára vonatkozó rendszer-igazolási hipotéziseket társadalmi státusukban eltérő csoportok között, vagyis a dél- és az északolaszok között.

A felmérés válaszadóitól annak a megítélését kérték, hogy mennyire értenek egyet, illetve nem értenek egyet az észak- és délolaszokra vonatkozó pozitív (becsületes, törvénytisztelő), valamint negatív (önző, erőszakos, panaszkodó, lusta, tolakodó) sztereotípiákkal. A 14 tétel segítségével (a saját és a külső csoport külön megítélése mind a 7 sztereotípiamentén), kiszámítottunk egy sajátcsoportpreferencia-mutatót: [(pozitív sajátcsoport-ítéletek – negatív sajátcsoport-ítéletek) + (negatív külső csoport ítéletek – pozitív külső csoport ítéletek)], amelyet elosztottunk héttel, a sztereotípiatételek számával. A csoporttagságot (északi vagy déli) objektíven határoztuk meg a válaszadó lakhelye alapján. A függő változó a saját csoportra vonatkozó ítéletek kedvezőségének átlagos eltérése volt a külső csoportra vonatkozó ítéletekhez képest, eszerint pedig a pozitív számok sajátcsoportpreferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoportpreferenciát jeleztek. Ahogy az 1. ábrán látható, az észak-olaszok egészséges szintű sajátcsoportpreferenciát mutattak, míg a délolaszok úgy tűnt, hogy elismerik a másik csoport felsőbbrendűségének a tör-

1. ábra. A sajátcsoport- és a külsőcsoport-preferencia mértéke az észak- és a délolaszoknál a politikai ideológia függvényében.
Megjegyzés: A pozitív számok sajátcsoportpreferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoportpreferenciát jeleznek hét sztereotíp dimenzió mentén: becsületes, törvénytisztelő, önző, erőszakos, panaszkodó, lusta és tolakodó.
Forrás: Jost és munkatársai 2000

vényességét azzal, hogy külsőcsoportpreferenciát mutattak, amit a negatív különbségi pontszámok jeleztek. Az északiak tehát úgy tartották, hogy jobbak, mint a déliek (becsületesebbek, törvénytisztelőbbek, kevésbé erőszakosak, kevésbé lusták stb.), a déliek pedig a maguk részéről egyetértettek ezzel az ítélettel (Jost és munkatársai 2000).

A rendszer-igazolási elmélet kutatásainak második szakaszában megpróbáltuk beazonosítani azokat a tényezőket (például észlelt törvényesség és politikai ideológia), amelyek befolyást gyakorolnak a sajátcsoport-, illetve a külsőcsoportpreferencia megjelenésére olyan társadalmi csoportok tagjainál, akik társadalmi státusukban eltérnek egymástól. Ez az 1. ábrán látható. Mivel az olaszországi felmérés a válaszadók politikai beállítottságára vonatkozó információkat is tartalmazott, megfigyelhettük, hogy a sajátcsoportpreferenciát illetően az északiak és a déliek közötti eltérés fokozódik-e azzal, ha az ideológiai palettán a baloldaltól a jobboldalra mozdulunk el. A válasz igen, s ezt az interakciós hatást nagyrészt az északiak válaszi határozták meg, akiknél egy pozitív lineáris tendenciának megfelelően a sajátcsoportpreferencia egyenesen nő, ahogy a baloldali ideológiai beállítottság felől haladunk a jobboldaliság felé (Jost és munkatársai 2000). Úgy gondoljuk, hogy ezek az eredmények azért jelentkeznek erőtel-

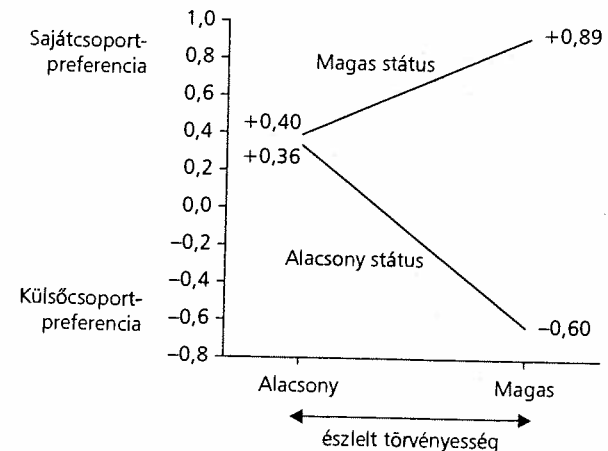
jesebben az északolaszoknál a délolaszokhoz képest, mert a jobboldali ideológia, amely a sovíniszta csoportigazolás és a konzervatív rendszerigazolás elemeiből áll, erős és egyértelmű törvényesítéssel szolgál a domináns csoport tagjai számára ahhoz, hogy magasabbrendűnek érezzék magukat, és az előnyeiket megőrizték (pl. Sidanius és munkatársai 2001), míg az alacsonyabb státusú csoportok tagjainál a jobboldali ideológia egyszerre szülhet etnocentrikus ellenségességet (egyfajta csoportigazolást) és külsőcsoport-preferenciában megnyilvánuló hódolatot (egyfajta rendszerigazolást), ahogy azt Altemeyer (1998) munkája is sugallja.

Számos eltérő esetben valóban azt találjuk, hogy a rendszerigazoló ideológiák együtt járnak a csoportigazoló ideológiákkal a magas státusú csoportok tagjainál, ugyanakkor konfliktusban vagy ellentmondásban állnak az alacsony státusú csoportok tagjainál. A csoport- és a rendszerigazoló tendenciáknak ezzel az összeegyeztethetlenségével magyarázható, hogy a „társalmidominancia-beállítottság” (Pratto és munkatársai 1994) – amely bizonyos fókig egyszerre méri a csoportigazoló („csoport alapú dominancia”) és a rendszerigazoló („az egyenlőség ellenzése”) ideológiák elfogadását – miért kevésbé konzisztens és belsőleg megbízható az olyan alacsonyabb státusú csoportok tagjainál, mint az afroamerikaiak, az olyan magasabb státusú csoportok tagjaihoz képest, mint az európai amerikaiak. Ahogy fentebb utaltunk rá, ez azt is megmagyarázhatja, hogy a délolaszok külsőcsoport-preferenciája miért nem kötődik olyan erősen a politikai ideológiához, mint az északolaszoknál megfigyelhető sajátcsoport-preferencia (Jost és munkatársai 2000).

A felmérő jellegű (korrelációs) kutatások mellett kísérleti vizsgálatokat is végeztünk arra vonatkozóan, hogy az állítólagos társadalmi-gazdasági siker milyen hatást gyakorol a sztereotipizálásban jelentkező sajátcsoport-, illetve külsőcsoport-preferenciára (pl. Jost 2001; Jost és Burgess 2000). Ennek a paradigmának a keretében a résztvevőkben azt a hiedelmet keltjük, hogy a saját csoportjuk tagjai (például a Maryland Egyetem diákjai) társadalmilag és gazdaságilag sikeresebbek, illetve kevésbé sikeresek, mint egy rivális csoport tagjai (például a Virginia Egyetem diákjai). A rendszer-igazolási elméletnek megfelelően az alacsony státusú csoportba sorolt személyek hajlamosak külsőcsoport-preferenciát mutatni (különösen azokon a sztereotípiadimenziókon, ame-

lyek a társadalmi-gazdasági siker igazolására szolgálnak), míg a magas státusú csoportba sorolt személyek általában hajlamosabban erős sajátcsoport-preferenciát mutatni (Jost 2001).

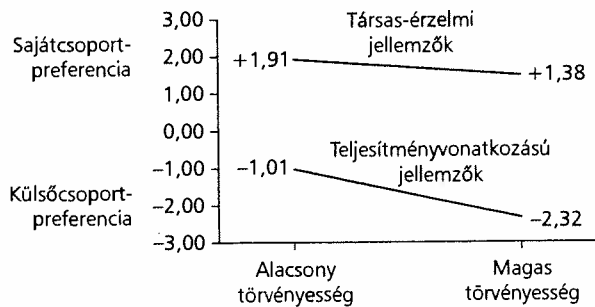
Ezen felül a státus kölcsönhatásban áll a társadalmi-gazdasági különbségek jogosságának észlelésével is oly módon, hogy a törvényesség észlelése fokozza a sajátcsoport-preferenciát a magas státusú csoport tagjainál, viszont csökkenti a sajátcsoport-preferenciát (vagy növeli a külsőcsoport-preferenciát) az alacsony státusú csoport tagjainál. A Maryland Egyetem diákjai például, akik úgy hitték, hogy a saját csoportjuk társadalmilag és gazdaságilag sikeresebb, mint a Virginia Egyetem diákjai, egyszerre mind azt is gondolták, hogy a saját csoportjuk intelligensebb is, valamint szorgalmasabb, barátságosabb, becsületesebb, érdekesebb és ügyesebb a szóbeli érvelésben a másik csoportnál, különösen akkor, amikor a státuskülönbségeket megalapozottnak, azaz legitimnek látták (lásd a 2. ábrát). Amikor úgy vélték, hogy a saját csoportjuk kevésbé sikeres, mint a másik csoport, akkor sajátcsoport-preferenciát csak olyankor mutattak ugyanezekben a vonásokban, ha a legiti-

2. ábra. Sajátcsoport- és külsőcsoport-preferencia a státus és az észlelt törvényesség függvényében.

Megjegyzés: A pozitív számok sajátcsoport-preferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoport-preferenciát jeleznek hat sztereotíp dimenzió mentén: intelligens, szorgalmas, barátságos, becsületes, érdekes és ügyes a szóbeli érvelésben.

Forrás: Jost 2001

3. ábra. Sajátcsoport- és külsőcsoport-preferencia alacsony státusú csoportok tagjainál az észlelt törvényesség és az attribútumtípus függvényében.

Megjegyzés: A pozitív számok sajátcsoport-preferenciát, a negatív számok pedig külsőcsoport-preferenciát jeleznek. A teljesítmény vonatkozású jellemzők: intelligens, szorgalmas és ügyes a szóbeli érvelésben.

A társas-érzelmi jellemzők: barátságos, becsületes és érdekes.

Forrás: Jost 2001

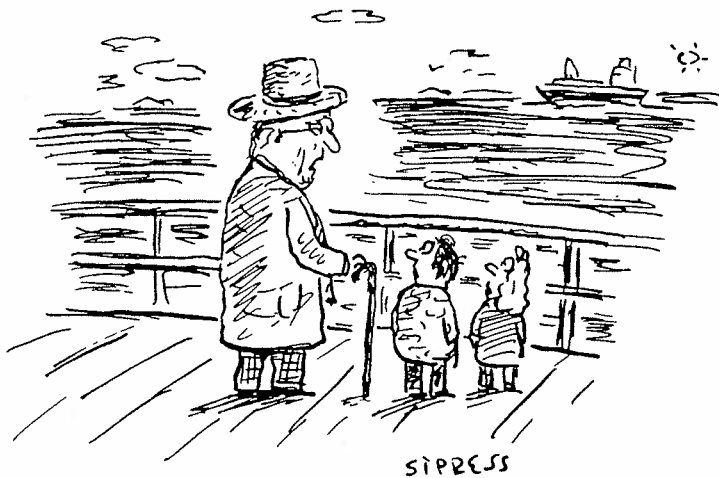
mitás szintjét alacsonynak észlelték, viszont külsőcsoport-preferenciát mutattak, ha azt magasnak látták (Jost 2001).

Az a tendencia, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai nagyobb mértékű külsőcsoport-preferenciát mutatnak, ha a rendszer legitim, olyan kísérletek során is igazolást nyert, melyekben a legitimitást közvetlenül manipuláltuk (lásd még Jost 2001). Ebben a vizsgálatban a Californiai Santa Barbara Egyetem (UCSB) diákjaiban azt a hiedelmet keltettük, hogy társadalmi-gazdasági státusukban alacsonyabbak, mint a Los Angelesi California Egyetem (UCLA) diákjai, ugyanannak az eljárásnak a segítségével, mint a Marylandi vizsgálatban. A kutatás résztvevőinek ezután olyan esszét mutattunk be, amelyek a gazdasági különbségeket vagy nagyobb erőfeszítéssel és jobb képességekkel magyarázták az UCLA diákok részéről (magas törvényességi szint feltétel), vagy nem igazolták és diszkriminációnak, illetve torzító hatásoknak tulajdonították azokat (alacsony törvényességi szint feltétel). Az eredmények szerint, amelyek a 3. ábrán láthatók, az alacsony törvényességi feltételhez viszonyítva, a magas törvényességi feltételbe sorolt személyek nagyobb külsőcsoport-preferenciát mutattak a teljesítmény-vonatkozású dimenziók mentén (mint például szorgalmas, intelligens, ügyes a szóbeli érvelésben), viszont kisebb sajátcsoport-preferencia volt látható a társas-érzelmi dimenziók mentén (mint például barátságos, becsületes, érdekes).

Tehát az észlelt legitimitás befolyást gyakorolt a saját csoport, illetve a külsőcsoport-preferencia megjelenésére társadalmi státusukban eltérő csoportok tagjainál, olyan dimenziók mentén, amelyeket „státusrelevánsnak”, illetve „státusirrelevánsnak” szoktak tekinteni (pl. Mullen és munkatársai 1992; Spears és Manstead 1989).

A rendszer-igazolási elmélet kutatásainak harmadik szakaszában azt próbáltuk kimutatni, hogy a sztereotípiák és a társas ítéletek rendszerigazoló funkciót látnak el azok számára. Ez volt a célja annak a kutatásnak, amelyet Cincinnati-ban, Ohio államban, végeztünk az északiakkal és a déliekkel kapcsolatos sztereotípiákra vonatkozóan az Egyesült Államokban, ahol is a két csoport társadalmi státusa közötti eltérés nagyon hasonlít az olaszországbeli északiak és déliek közötti eltérésekhez. Bobbie Ann Mason, a *Vidéken* című mű Kentucky születésű szerzője azt figyelte meg, hogy a „déliek kétféleképpen reagálhatnak az alacsonyabbrendűség érzésére. Az egyik az, hogy harcosan kiállnak a dél mellett és állandóan 'dixie'-t énekelnek. A másik az, hogy elutasítják ezt, és északot tartják mérvadónak, megpróbálnak tanulni tőle, és közben megszabadulni a tájszólásuktól” (Lyons és Oliver 1998, 27). Ez jól illusztrálja a csoportigazolás és a rendszerigazolás egymással versengő csábítását.

Vizsgálatunkban a cincinnati lakosok az északiak magasabb státusú csoportját versengőbbnek, termelékenyebbnek, aktívabbnak, hatékonyabbnak, dominánsabbnak, felelősségteljesebbnek, törekvőbbnek és önzőbbnek sztereotipizálták a déliek alacsonyabb státusú csoportjához képest (Jost és munkatársai 2000). Ezzel szemben a délieket vallásosabbnak, barátságosabbnak, hagyománykövetőbbnek, boldogabbnak, érzelmesebbnek és becsületesebbnek látták, mint az északiakat. A sztereotípiák tartalma jól illeszkedik más kutatásokhoz, amelyek különbséget mutatnak ki a teljesítmény vonatkozású dimenziók és a társas-érzelmi jellemzők attribúciója között (pl. Glick és Fiske 2001; Jost 2001; Spears és Manstead 1989). Némileg paradox módon, az emberek, úgy tűnik, fordított kapcsolatot látnak a gazdasági siker és a boldogság, illetve a jóllét között (pl. Hunyady 1998; Lane 1962), ahogy a *New Yorker* című lap karikatúrája sugallja (4. ábra). A rendszer-igazolási megközelítésből ez felfogható úgy is, hogy a „szegény, de becsületes” és a „szegény, de boldog” sztereotípiák

4. ábra. A New Yorker karikatúrája.

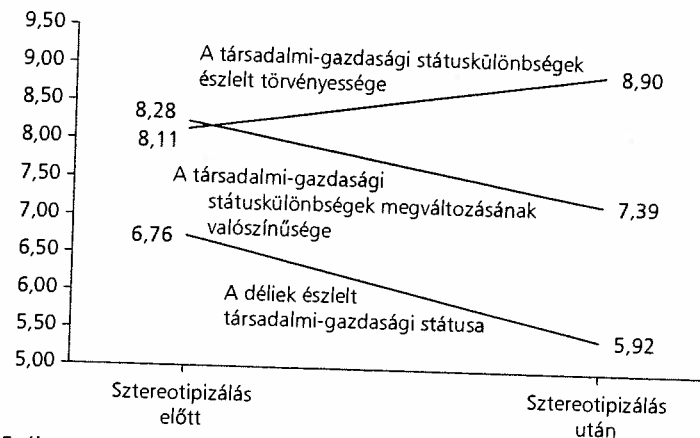
Forrás: © The New Yorker Collection 2000, Davis Sippres a cartoonbank.com-ból.

Minden jog fenntartva

„A vidék, ahonnan nagypapa származik, egy kimondhatatlanul szegény, büdös kis pokolfészek, ahol mindenki mindig nagyon boldog.”

maguk is fontos racionalizációkként és az egyenlőtlenség legitímálására szolgálnak. Ahogy Lane (1962) megjegyzi, „az alacsony jövedelem és státus elviselhetőbb, ha hihetünk abban, hogy a gazdagoknak a boldogságból »nincsen annyi bevétele«, hogy az összhangban állna az anyagi bevételeikkel” (65.).

A cincinnati vizsgálatban a válaszadóktól arra is választ kértük, hogy mekkorának érzelik az északiak és a déliek társadalmi-gazdasági státuskülönbségeinek nagyságát, mennyire érzelik a különbségeket legitimnek, és mennyire tartják valószínűnek, hogy ezek a különbségek megváltoznak a jövőben. A kérdések sorrendjét kísérletileg változtattuk oly módon, hogy a résztvevők egy része a sztereotipizálási feladatot megelőzően adott választ ezekre a kérdésekre, míg a résztvevők másik fele csak a sztereotipizálási feladatot követően tett úgy. Az eredmények azt az elképzelést támogatták, hogy a sztereotípiák a csoportok közötti státuskülönbségek igazolására szolgálnak (pl. Hoffman és Hurst 1990; Jackman és Senter 1983; Jost és Banaji 1994; Yzerbyt és munkatársai 1997), ugyanis azok a személyek, akik az észak és dél közötti társadalmi-gazdasági státuskülönbségek nagyságára, legitimitására

5. ábra. Az északiak és a déliek közötti társadalmi-gazdasági státuskülönbségek észlelt nagysága, törvényessége és stabilitása a sztereotipizálás függvényében az Egyesült Államokban.

Megjegyzés: A nagyobb számok azt jelzik, hogy a státuskülönbségeket törvényesebbnek érzelték, a déliek társadalmi-gazdasági státusát nagyobb látták az északiakéhoz képest és kevésbé valószínűnek tartották, hogy a jövőben megváltozik.

Forrás: Jost és munkatársai 2000

és stabilitására vonatkozó kérdésekre sztereotipizálási feladatot követően válaszoltak, szignifikánsan nagyobb valószínűséggel érzelték a társadalmi-gazdasági státuskülönbségeket nagy méretűnek és nagyon törvényesnek valamint kevésbé tartották valószínűnek, hogy a különbségek a jövőben megváltozzanak (lásd az 5. ábrát). Mindez azt mutatja, hogy a sztereotípiákkal kapcsolatos gondolkodási tevékenység arra vezeti az embereket, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget jogosabbnak és stabilabbnak érzleljék. Mindmáig ez a legközvetlenebb bizonyíték arra, hogy a sztereotipizálás önmagában a társadalmi rendszernek kedvező, igazoló és legitímáló funkciót lát el (Jost és munkatársai 2000).

A rendszer-igazolási kutatások negyedik szakaszában, amely legközelebb áll a jelen cikk központi témájához, a csoportigazoló és a rendszerigazoló motívumok közötti kapcsolatokat és konfliktusokat mutattuk ki. Ez áll például az alacsony státusú csoportok tagjaira jellemző attitűdambivalencia kutatásának fókuszában (Jost és Burgess 2000). Hipotézisünk szerint amennyiben a csoportigazoló és a rendszerigazoló ösztönzőerők egymással összhangban

állnak és egymást kiegészítik a magas státusú csoportok tagjainál, de ellentmondás és ellentét feszül közöttük az alacsony státusú csoportok esetében, úgy nagyobb attitűdambivalencia kell kapcsolódjon a saját csoport ítéletekhez az alacsony státusú csoportok tagjai részéről a magas státusú csoportok tagjaihoz képest. Emellett azt is feltételeztük, hogy a pszichológiailag jelentéssel bíró csoportok tagjainál (akiknél legalább mérsékelt szintű csoportigazoló motivációk vannak jelen), a saját csoporttal szembeni ambivalencia: *a*) az alacsony státusú csoportok tagjainál növekedni fog a rendszerigazoló ösztönzőerők növekedésével együtt, valamint *b*) a magas státusú csoportok tagjainál csökkenni fog a rendszerigazoló motivációk növekedésével együtt. Két itt bemutatott kísérlet szolgált empirikus bizonyítékkal ezekre a hipotézisekre (lásd még Jost és Burgess 2000, 5. fejezet).

A Maryland Egyetem diákjaival végzett (fentebb említett) kísérletben a személyek, miközben úgy hitték, hogy a saját csoportjuk a külső csoporthoz (Virginia Egyetem) képest magas, illetve alacsony társadalmi-gazdasági helyzetet foglal el, megítélték a saját csoportjukat egy sor egypólusú skálán, amely pozitívan és negatívan megszövegezett ítéleteket tartalmazott (pl. intelligens/nem intelligens, lusta/szorgalmas, barátságos/barátságatlan stb.). Ezzel az eljárással nem beavatkozó módon többféleképpen is mérhető az attitűdambivalencia a „domináns” és a „konfliktusos” attitűdválaszokon végzett különféle számítások segítségével (Priester és Petty 1996). A fogalom értelmében a maximálisan ambivalens személy az, aki az egyik tételnél arról számol be, hogy a csoport nagyon intelligens, egy másik tételnél pedig arról, hogy a csoport kimondottan nem intelligens. A hipotéziseknek megfelelően azt találtuk, hogy a saját csoporttal szembeni ambivalencia nagyobb azoknál, akiket az alacsony státusú feltételbe soroltunk, azokhoz képest, akik a magas státusú feltételben vettek részt, és ez fokozottan érvényes volt a státusreleváns dimenziókra nézve (Jost és Burgess 2000).

Emellett, azt figyeltük meg, hogy amikor a társadalmi-gazdasági siker eltéréseit legitimnek észlelték, az fokozott ambivalenciával járt együtt az alacsony státusú csoportok részéről, viszont csökkent ambivalenciával asszociálódott a magas státusú csoport esetében. Ahogy az 1. táblázatban látható, a három különböző attitűdambivalencia-mérés esetében (Priester és Petty 1996) pozi-

tív korreláció volt az észlelt legitimitás és a sajátcsoport-ambivalencia között az alacsony státusú csoportok tagjainál, a magas státusú csoportok tagjainál viszont negatív korreláció volt ugyanezen változók között. Az eredménymintázatok ismét erőteljesebben jelentkeztek a státusreleváns (teljesítmény vonatkozású), mint a státusirreleváns (társas-érzelmi) attribútumoknál.

1. táblázat. Az észlelt törvényesség és a saját csoporttal szembeni ambivalencia közötti korreláció az alacsony és a magas státusú csoportoknál

	Alacsony státus	Magas státus	Eltérés
Korreláció az észlelt törvényességgel			<i>(Z-pontszám)</i>
Releváns és irreleváns attribútumok együtt			
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (SIM)	+0,32**	-0,20	-2,99**
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (CRM)	+0,22	-0,16	-2,15*
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (GTM)	+0,24*	-0,13	-2,10*
Státusreleváns attribútumok			
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (SIM)	+0,40**	-0,17	-2,94**
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (CRM)	+0,31*	-0,15	-2,61*
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (GTM)	+0,32*	-0,14	-2,64*
Státusirreleváns attribútumok			
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (SIM)	+0,19	-0,18	-2,06*
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (CRM)	+0,08	-0,13	-1,21
Ambivalencia a saját csoporttal szemben (GTM)	+0,12	-0,08	-1,12

Megjegyzés: Az ambivalencia három modelljének a kiszámítására az egyenletek leírását lásd Priester és Petty (1996) munkájában. A „SIM” a „Hasonlóságintenzitás-modellre” utal, a „CRM” a „Konfliktusreakció-modellre”, a „GTM” pedig a „Fokozatoskülönbözet-modellre.” * $p < 0,05$; ** $p < 0,005$; a Z-pontszám különbségi tesztjei kétvégűek.

Forrás: Jost és Burgess 2000, 1. vizsgálat nyomán

Egy második vizsgálatban férfiak és nők egy női felperesről olvastak, aki keresetet indított az egyetem ellen nemi diszkrimináció

ció miatt, és ezzel az átfogó társadalmi rendszer ellen intézett kihívást (lásd 5. fejezet, 2. vizsgálat, 2001). Az itt kapott eredmények szintén arra utalnak, hogy amikor az alacsony státusú csoportok tagjai egy olyan saját csoporttaggal kerülnek szembe, aki az átfogó rendszer törvényességét fenyegeti, akkor szignifikáns mértékű konfliktust és ambivalenciát élnek át, ami irányulhat a saját csoporttag ellen, de egyszerismind irányulhat maga a rendszer ellen is (Jost és Burgess 2000).

2. táblázat. A rendszerigazolás változói és a női felperessel szembeni attitűdök korrelációja férfiak és nők esetében

Korreláció a társadalmidominancia-beállítottsággal	Nők	Férfiak	Eltérés (Z-pontszám)
Ambivalencia a női felperessel szemben (SIM)	+0,23	-2,39**	-2,65**
Ambivalencia a női felperessel szemben (CRM)	+0,23	-0,41**	-2,72***
Ambivalencia a női felperessel szemben (GTM)	+0,21	-0,52**	-3,17***
A női felperes összesített megítélése	-0,23	-0,44**	-0,96
Korreláció az igazságos világba vetett hittel			
Ambivalencia a női felperessel szemben (SIM)	+0,44***	0,00	-1,92*
Ambivalencia a női felperessel szemben (CRM)	+0,34**	-0,02	-2,26**
Ambivalencia a női felperessel szemben (GTM)	+0,36**	-0,07	-1,81*
A női felperes összesített megítélése	-0,20	-0,20	0,00

Megjegyzés: Az ambivalencia három modelljének a kiszámítására az egyenletek leírását lásd Priester és Petty (1996) munkájában. A „SIM” a „Hasonlóságintenzitás-modellre” utal, a „CRM” a „Konfliktuosreakció-modellre”, a „GTM” pedig a „Fokozatoskűszöb-modellre.” * $p < 0,10$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,005$; a Z-pontszám különbségi tesztjei kétvégűek.

Forrás: Jost és Burgess 2000, 2. vizsgálat nyomán

Eddig a rendszer-igazolási kutatások elsődleges vizsgálataira összpontosítottunk. A mi nézőpontunk szerint azonban a rendszer-igazolási elmélet fogalmi nyelvezete, különösen a legitimálási ösztönzőerők fogalmi felosztása énigazolásra, csoportigazolásra és rendszerigazolásra (Jost és Banaji 1994), segít megérteni, és egy-

sébe foglalni azokat az egymást kiegészítő meglátásokat, amelyeket a csoportközi kapcsolatok más elméletalkotói és kutatói kínálnak. Pontosabban, a rendszer-igazolási megközelítés összeegyeztethető a legtöbb olyan munkával, amelyet a társadalmi identitás és a társadalmidominancia-elmélet keretében végeztek, habár a három elmélet között lehetnek fontos eltérések is (lásd még Jost 2000; Sidanius és munkatársai 2001; Spears és munkatársai 2001). Mivel ez a három elméleti megközelítés (társadalmi identifikáció, társadalmi dominancia és rendszerigazolás) azonos alapkérdésekkel foglalkozik a csoportok közötti státuskülönbségek ideológiai legitimálására vonatkozóan, így érdemes megtagyargalni, hogy egyéni, sajátos meglátásaikat miként lehet egyesíteni annak érdekében, hogy átfogóbb képet kapjunk azokról a társadalmi és pszichológiai kihívásokról, illetve alternatívákról, amelyekkel a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak szembe kell nézniük.

A TÁRSADALMI IDENTIFIKÁCIÓ ÉS A RENDSZER-IGAZOLÁSI ELMÉLET EGYESÍTÉSÉNEK A LEHETŐSÉGE

Azzal, hogy a csoportok közötti státuskülönbségek észlelt törvényszerűségének és stabilitásának a fogalmát beépítették a csoportközi kapcsolatok szociálpszichológiai vizsgálatába, a társadalmi-identitás-elmélet megalkotói vezető szerepet vállaltak azoknak az ideológiai és rendszer szintű változóknak a beazonosításában, amelyek befolyást gyakorolnak a csoportközi ítéletekre és viselkedésekre (pl. Spears és munkatársai 2001; Tajfel és Turner 1979; Turner és Brown 1978). Tajfel és Turner (1986) például a következőket írja:

„Ahol a források elosztásában a társadalmi-strukturális eltéréseket *intézményesítik, legitimálják és a közmegegyezéssel elfogadott státusrendszeren keresztül igazolják* (vagy legalábbis egy olyan státusrendszeren keresztül, amelyik elegendően szilárd és mindent átfogó ahhoz, hogy megakadályozza a kognitív alternatívák megjelenését), ott az eredmények azt mutatták, hogy az etnocentrizmus lecsökkent, nem pedig megnövekedett a különböző státusú csoportokban” (12; kiemelés tőlem J. J.).

Turner és Brown (1978) egyik befolyásos vizsgálatában az volt megfigyelhető, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai külső-csoport-preferenciát mutattak azt a feltételt *leszámítva*, amikor törvénytelennek és instabilnak észlelték a rendszert. A társadalmi-identitás-elmélet egy továbbfejlesztett változatában Wright, Taylor és Moghaddam (1990) kimutatta, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai nem vettek részt olyan közösségi tevékenységekben, amelyek a társadalmi változásokra irányultak, amíg bármilyen esélyük volt a feljebb jutásra, feltehetőleg azért, mert a feljebb jutás lehetősége a társadalmi rendszernek legitimitást biztosított (lásd még Wright 2001).

Ellemers és kollégáinak kísérleti kutatása erre az alapra építve azt mutatta ki, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai között annak az észlelése, hogy a csoport státusa igazságtalanul és jogtalanul lett megállapítva, társas összetartást és fokozott sajátcsoport-identifikációt szült (pl. Ellemers és munkatársai 1993). Amennyiben a sajátcsoport-identifikáció sajátcsoport-preferenciával (és általánosabb értelemben a csoportigazolással) jár együtt, úgy ez a megfigyelés összhangban áll az itt bemutatott kutatásokkal (lásd a 2. és a 3. ábrát). Wright (1997) kutatásaiból szintén az derül ki, hogy az igazságtalanság és a rendszer illegitimitásának érzékelt növekedésével együtt nő annak valószínűsége, hogy az alacsony státusú csoport tagjai összefognak, hogy csoportjuk helyzetén javítsanak. A különböző kutatási programokból származó eredmények tehát arra utalnak, hogy az alacsony státusú csoportok tagjainál *a rendszerigazolás csökkenése a csoportigazolás növekedéséhez vezet, és ezzel ellentétben, a rendszerigazolás növekedése a csoportigazolás csökkenését eredményezi.*

Arra a szorosan kapcsolódó elképzelésre is van némi bizonyíték, mely szerint *a csoportigazolás csökkenése együtt jár a rendszerigazolás növekedésével, a csoportigazolás növekedése pedig a rendszerigazolás csökkenésével jár együtt.* Habár nem szükségszerű, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai kevésbé erősen azonosuljanak a saját csoportjukkal, mint a magas státusú csoportok tagjai (pl. Jost 2001; Turner és munkatársai 1984), ésszerűnek tűnik az a felvetés, hogy ha a tagok csak gyengén azonosulnak saját alacsony státusú csoportjukkal, akkor azt is nagyobb valószínűséggel fogadják el, hogy csoportjuk alacsonyabbrendűsége legitim és annál inkább mutatnak külsőcsoport-preferenciát. Ezzel össz-

hangban, van bizonyíték arra is, hogy azok az emberek, aki erősen azonosulnak az alacsony státusú csoportjukkal, azok inkább ragaszkodnak a csoportjukhoz (pl. Ellemers és munkatársai 1997) és mutatnak sajátcsoport-preferenciát (pl. Spears és munkatársai 2001). A társadalmi-identitás-elmélet tehát segít meghatározni azokat a feltételeket, amelyek mellett az alacsony státusú csoportok tagjai a csoportigazolást választják a rendszerigazoláshoz képest.

A TÁRSADALMIDOMINANCIA- ÉS A RENDSZER-IGAZOLÁSI ELMÉLET EGYESÍTÉSÉNEK A LEHETŐSÉGE

A társadalmidominancia-elmélet kutatói egyre több olyan empirikus eredményt halmoznak fel (pl. Sidanius és munkatársai 2001), amelyek szintén összhangban állnak az itt javasolt egyesítő nézőponttal, mely szerint a csoportigazolás és a rendszerigazolás motivációja szorosabb kapcsolatban áll a magas státusú csoportok tagjainál az alacsony státusú csoportok tagjaihoz képest. Az „ideológiai aszimmetriahatás” például (Levin és munkatársai 1998; Sidanius és munkatársai 2001), ami arra utal, hogy a „társadalmidominancia-beállítottság” pontszámai (Pratto és munkatársai 1994) belsőleg konzisztensebbek és erősebben kapcsolódnak a sajátcsoport-preferenciához a magas státusú csoportok tagjainál az alacsony státusú csoportok tagjaihoz képest, megmagyarázható a csoportigazolás és a rendszerigazolás motivációja közötti konfliktussal az utóbbi csoport esetében (lásd még Jost és Thompson 2000).

A társadalmidominancia-elmélet és a rendszer-igazolási elmélet között a legalapvetőbb eltérés a társas attitűdök és a csoportközi viselkedés evolúciós eredetére vonatkozik. Míg a társadalmidominancia-elmélet egy szociobiológiai elmélet, amely azt tartja, hogy az etnocentrizmus és a status quo fenntartására irányuló tendenciák „adaptívak”, „elkerülhetetlenek” és az „emberi természet” részei (Sidanius 1993; Sidanius és Pratto 1993), addig a rendszer-igazolási elmélet a társas tanulás és az ideológiai meggyőzés folyamatait hangsúlyozza a sztereotípiák és más csoportközi attitűdök alakulásában (Jost 1995; Jost és Banaji 1994). A rendszerigazolás nézőpontjából tulajdonképpen a szociobioló-

giai magyarázatok maguk is azt a veszélyt rejtik, hogy „legitimáló mítoszokká” válnak, amennyiben alapvető igazolással szolgálnak a csoportok közötti státuskülönbségekre (pl. Eberhardt és Randall 1997; Yzerbyt és Rogier 2001). Nem akarjuk azt sugallni, hogy a társadalmidominancia-elmélet alkotói a csoportok között fennálló státus és hatalmi eltérések igazolására törekuszenek, csak azt állítjuk, hogy az ember társas viselkedésének megértésében az evolúciós metaelméletek használatának története ideológiai értelemben nem problémamentes, mivel szorosan összefonódik a szociális darwinizmussal és más politikai próbálkozásokkal, amelyek bizonyos csoportok más csoportok feletti uralkodását próbálják igazolni.

Az utóbbi években a társadalmidominancia-elmélet kutatásai az egyéni különbségek mérésére irányultak (pl. Pratto és munkatársai 1994). A rendszer-igazolási nézőponttal teljes összhangban ez a kutatás azt demonstrálja, hogy a „társadalmidominancia-beállítottság” magas szintjét mutató személyek hajlamosabbak magukévá tenni a „hierarchiafenntartó legitimáló mítoszokat”, amelyek „morális és intellektuális igazolással szolgálnak a társadalom által kialakított csoportok közötti hierarchia és egyenlőtlenség állandó, vagy akár növekvő szintjére” (Levin és munkatársai 1998, 376). Habár időnként nem világos, hogy a társadalmidominancia-beállítottságot inkább csoportigazoló vagy inkább rendszerigazoló változónak kell-e tekintenünk (pl. Jost és Thompson 2000; Rabinowitz 1999), általában úgy tűnik, hogy a kutatók inkább az utóbbi felfogás felé hajlanak (pl. Jost és Burgess 2000; Sidanius és munkatársai 2001).

Azzal kapcsolatban, hogy a csoport, illetve a rendszerigazolás a magas státusú csoportoknál egymással összeegyeztethető, az alacsony státusú csoportoknál viszont nem, Levin és munkatársai (1998) kimutatta, hogy a rendszerigazoló hiedelmek elfogadása (mint például a politikai konzervativizmus és a rendszer legitimálásának észlelése) pozitív kapcsolatban áll az etnikai sajátcsoport-identifikációval az európai amerikai esetében, míg a spanyol ajkú amerikai és az afroamerikai esetében viszont negatív kapcsolatban áll a sajátcsoport-identifikációval. Ezeket az eredményeket megismételték egy követő vizsgálatban is, amely a magas státusú askenázi zsidók és az alacsony státusú arabok egymáshoz viszonyított helyzetét vizsgálta Izraelben (Sidanius és munkatár-

sai 2001). Hasonlóképpen Sinclair, Sidanius és Levin (1998) azt találta, hogy az amerikai társadalomhoz kötődés pozitív kapcsolatban állt az etnikai identifikációval és kötődéssel az európai amerikai esetében, a spanyol ajkú amerikai és az afroamerikai esetében viszont negatív kapcsolatban állt ugyanezekkel a változókkal. Ezek a megfigyelések további független bizonyítékokkal szolgálnak arra a hipotézisre, hogy a csoportigazolás és a rendszerigazolás tendenciái egymást kiegészítők a magas státusú csoportok esetében, viszont egymással ellentétben állnak az alacsony státusú csoportok tagjainál.

AZ EGYESÍTÉS LEHETŐSÉGE A RENDSZER-IGAZOLÁSI NÉZŐPONT KERETÉBEN

A cikk további részében azt a témát járjuk körül, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai a self, a csoport és a rendszer között létrejövő legitimitási konfliktusokkal és válságokkal találják szembe magukat. Eddig elsősorban a csoportigazolás és a rendszerigazolás közötti konfliktusokra összpontosítottunk. Az elméleti azonban azt implikálja, hogy – legalábbis időnként – pszichológiai konfliktus léphet fel az érigazolás és a rendszerigazolás között, valamint az érigazolás és a csoportigazolás között is. Azt állítjuk tehát, hogy a rendszer-igazolási elmélet kínálta fogalmi keret segíthet megérteni és egyesíteni az önbecsüléssel, a jogosultság személyes észleléssel, a csoportelhagyással (társadalmi mobilitással) és az észlelt diszkriminációval foglalkozó eltérő kutatási irányokat.

Az érigazolás és a rendszerigazolás közötti konfliktusok

Ahogy az alacsony státusú csoportok tagjainak választaniuk kell aközött, hogy saját csoportjuk érdekeinek jogos szem előtt tartását vagy a társadalmi rendszer legitimitását védelmezik, úgy időnként aközött is választaniuk kell, hogy a self vagy a rendszer törvényessége mellett állnak-e ki (lásd még Major és Schmader 2001). Az „elnyomott jogosultsági hatás” a nők esetében, ami többek között abban nyilvánul meg, hogy a nők kevesebbet fizetnének maguknak, mint amennyit a férfiak fizetnének ugyanolyan

mennyiségű és minőségű elvégzett munkáért (pl. Jost 1997; Major 1994; Major és munkatársai 1984), az egyik példája annak, hogy a (tudatosan vagy nem tudatosan) elfogadott status quo milyen negatív következményekkel járhat az önértékelésre és az én értékének megítélésére nézve. *Az alacsony státusú csoportok tagjainál tehát negatív kapcsolat látható az önbecsülés és más önigazoló változók, valamint a diszkrimináció tagadása és más rendszerigazoló változók között.*

Egy különösen nagy befolyást gyakorló cikkben Crocker és Major (1989) amellett érvelt, hogy az afroamerikaiak és más hátrányos helyzetű csoportok önbecsülésüket védik azáltal, hogy a teljesítményükre adott negatív visszajelzést diszkriminációnak és előítéletes attitűdöknek tulajdonítják. Feltehetőleg ez azért van, mert amikor nem észlelik az intézményesített jogsértő magatartást, akkor a megbélyegzett csoportok tagjai a negatív kimenetet saját képességeik elégtelenségének tulajdonítják, aminek az az eredménye, hogy az egyéni önbecsülésük lecsökken (pl. Crocker és munkatársa 1998; Ruggiero és Taylor 1995). Crocker, Voelkl, Testa és Major (1991) tehát azt mutatta ki, hogy a hátrányos helyzetű csoportok tagjai (nők és afroamerikaiak) kisebb valószínűséggel szenvedték meg az önbecsülés csökkenését negatív teljesítményítéleteket követően, amikor fennállt annak a lehetősége, hogy a negatív visszajelzés jogtalan diszkriminációs hatásnak volt betudható.

Egy másik példával szolgál az afroamerikai diákok esete, akiknek a tanulmányokkal kapcsolatos énfogalmát súlyosan fenyegeti az a rendszer, amely előítéletekben és egyenlőtlenségben bővelkedik (Steele 1992; 1997). Az alulértékelt csoportok tagjai eleinte, amikor belépnek a különféle intézményekbe és szervezetekbe, arra motiváltak, hogy a rendszer legitimitásával azonosuljanak, és azt fenntartsák. Az intézményi kötődés ilyen érzései azonban elhalnak, amikor a tényleges vagy várt előítéletekkel kell szembenézniük. A diszkrimináció arra készíti például az afroamerikaiakat vagy a nőket, hogy az önbecsülésük megőrzése érdekében leváljanak a rendszerről, vagy legalábbis annak bizonyos területeiről, ahol a csoportjukat leértékelik, annak érdekében, hogy a rendszeren belüli sikerek és kudarcok kevésbé legyenek hatással az énfogalmukra nézve (Major és Schmader 2001; Steele 1997). Feltehetően ez az egyik módja annak, hogy megküzdjenek azzal a

válsággal vagy konfliktussal, amely az énígázolás és a rendszerigázolás egymással ellentétes tendenciái között fennáll.

Az énígázolás és a csoportigázolás közötti konfliktusok

A társadalmiidentitás-elmélet osztályozása szerint az emberi viselkedéseket egy olyan kontinuumon helyezhetjük el, amely az egyéni vagy személyes cselekedetektől a csoport vagy közösségi cselekedetelig terjed, ezért ez az elméleti keret különösen alkalmas az énígázolás és a csoportigázolás közötti konfliktusok elemzésére. Tajfel és Turner (1986) például a következőképpen fogalmazták meg az alacsony státusú csoportok tagjai előtt álló dilemmát: „Amikor a társadalmi identitás nem kielégítő, az egyének arra törekszenek, hogy vagy elhagyják a jelenlegi csoportjukat és egy pozitívabban megkülönböztetett csoporthoz csatlakozzanak és/vagy a saját csoportjukat tegyék pozitívabban megkülönböztetetté” (16). A megfogalmazás egyetlen problémája az, hogy figyelmen kívül hagyja annak a lehetőségét, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai maguk is ideológiailag és anyagilag motiváltak lehetnek a rendszer igázolására (lásd még Jost 2001; Jost és Banaji 1994). Másképpen fogalmazva, a társadalmiidentitás-elmélet megalkotói úgy tűnik azt feltételezik, hogy az énígázolás és a csoportigázolás felülírják a rendszerigázolást, vagy hogy az alacsony státusú csoportok tagjai nem rendelkeznek erős rendszerigázoló motivációkkal (vö. Spears és munkatársai 2001). Mindazonáltal, Tajfel és Turner elméleti megfogalmazása nagyon jól megragadja az énígázolás és a csoportigázolás konfliktusát, amelyvel az alacsony státusú csoportok tagjainak szembe kell nézniük.

A kutatások azt mutatják, hogy a feljebbjutási stratégiák fordított kapcsolatban állnak a csoportidentifikáció szintjével. Amikor a csoportidentitás alacsony, akkor az emberek nagyobb valószínűséggel gondolnak magukra úgy, mint független egyénekre, s kisebb mértékben úgy, mint saját csoportjuk tagjára, és a csoport elhagyását, illetve az egyéni érvényesülést választják, különösen, amikor a csoportot leértékelik (pl. Ellemers és van Knippenberg 1997; Wright és munkatársai 1990). Ez arra utal, hogy nem lehet teljesen összeilleszteni a self és a saját csoport érdekeinek a védelmét és igázolását. *Az alacsony státusú csoportok tagjainál tehát a*

csoporthigazolás alacsony szintje lehetővé teszi az énisgazoló attitűdök és viselkedések növekedését, ezzel ellentétben viszont az énisgazolás magas szintje a csoporthigazolás szintjének a csökkenésére vezet. Ez a megfogalmazás, amely a self, a csoport és a rendszer törvényességi szükségletei között feltételezett kapcsolatok egyfajta hidraulikus modelljéből származik, úgy tűnik összhangban áll Tajfel és Turner (1979) egyedi és csoportviselkedésekre vonatkozó kontinuummodelljével, valamint a kulturális pszichológia olyan modelljeivel is, amelyek az individualista vagy független beállítottságot a közösségi vagy kölcsönösen függő beállítottsággal állítják szembe (Markus és Kitayama 1991; Triandis 1989). A fő különbség az, hogy a rendszerigazoló elmélet úgy tekinti, hogy ezek az ellentétek a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak a nehézségeiből erednek, akiknek időnként dönteniük kell aközött, hogy a saját személyes érdekeiket vagy pedig saját csoportjuk érdekeit szolgálják és igazolják-e. Ebből következik, hogy a kedvező helyzetű csoportok tagjai nem ingadoznak olyan drámaian aközött, hogy független egyénként vagy egy kölcsönös függésben lévő csoport tagjaként viselkedjenek-e; ahogy a szociológus mondaná, a magas státusú csoportok tagjai az egyéni és a csoportszerepek eltéréseiből származó „szerepkonfliktusoknak” csupán enyhébb válfajaival kerülnek szembe.

A csoport elhagyása mellett (pl. Ellemers 2001; Wright 2001), az alacsony státusú csoportok tagjai eltávolodhatnak a csoportjuktól azzal is, ha *a*) magukat egyedi individuumokként osztályozzák és nem prototipikus csoporttagokként, valamint ha *b*) a csoport sokszínűségét és változékonyságát emelik ki, vagyis miközben elismerik a csoport alacsonyabbrendűségét egy bizonyos szinten, azt is hangsúlyozzák, hogy vannak kivételek és ők maguk is éppen egy ilyen kivételt alkotnak. Az első megoldásra utal az, hogy az eredetileg alacsony sajátcsoporthigazolást mutató személyek a csoportjuk státusával kapcsolatos negatív visszajelzésekre azzal válaszolnak, hogy magukat kevésbé prototipikus tagként írják le, míg az eredetileg magas sajátcsoporthigazolást mutató személyeknél nem látható ilyen reakció a státusfenyegetést követően (Spears, Doosje és Ellemers 1997). A második lehetőség mellett az szól, hogy azoknál a személyeknél, akik gyengén azonosulnak a saját csoportjukkal, gyakrabban figyelhető meg az a tendencia, hogy saját alacsony státusú csoportjukat változé-

konynak (és így egyedi kivételekben bővelkedőnek) észlelik (Ellemers és Van Rijswijk 1997). A két megoldásmódot egymás mellé helyezve az látható, hogy azok a személyek, akik csak gyengén azonosulnak alacsony státusú saját csoportjukkal, a csoportjukat sokszínűbbnek észlelik, kevésbé kötődnek a csoporthoz, és erősebb vágyat mutatnak arra, hogy egy magasabb státusú külső csoportba lépjenek be, összehasonlítva azokkal, akik erősen azonosulnak a saját csoportjukkal (Ellemers és munkatársai 1997). Ezek a fontos tanulmányok további bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy az énisgazolás és a csoporthigazolás negatív kapcsolatban áll egymással az alacsony státusú csoportok tagjainál, és hogy a saját csoport változékonyságának stratégiai hangsúlyozása énisgazoló funkciót lát el a saját csoport összetartásának kárára.

Dél-Olaszország kontextusához visszatérve, Serino (1996) munkájában szintén az látható, hogy az alacsony státusú csoportok tagjai megpróbálnak nem azonosulni legalább néhány olyan attribútummal, amely szerintük saját csoportjukra jellemző és megpróbálják magukat a külső csoporthoz hasonlóbbnak észlelni. A vizsgálat szerint a délolaszok úgy látják saját magukat, mint akik rendelkeznek a déliekre jellemző pozitív tulajdonságokkal, a negatívakkal viszont nem. Úgy vélik például, hogy a déliek általában kevésbé komolyak, modernebbek és nyitott gondolkodásúak az északiakhoz képest, *magukat* viszont úgy ítélik, hogy hasonlóbbak az északiakhoz minden dimenzióban.

Steele (1997) vizsgálata hasonló módon arra utal, hogy a tanulmányi sikerekre törekvő afroamerikaiak arra kényszerülnek, hogy ne azonosuljanak, legalábbis egy bizonyos mértékig, saját csoportjuk tagjaival és ehelyett a sikeresebb külső csoport tagjaival érezzenek közösséget. Az afroamerikaiaknál tehát az iskolai siker legjobb bejósolója a fehér barátok száma a társas kapcsolataik hálózatában. Mintha a helyzet nem állna már eddig is elég rosszul a hátrányos helyzetű csoportok tagjai számára, úgy tűnik, hogy legalábbis bizonyos feltételek mellett választaniuk kell aközött, hogy egyfelől egyénként igazolják magukat vagy másfelől a saját csoportjuk értékeit és jellemzőit legitimálják. Ezt a konfliktust felismerték a társadalmiidentitás-elmélet kutatói (pl. Ellemers 2001), amely konfliktus teljesen összhangban áll a rendszerigazolási elmélet képviselőinek itt javasolt egyesítő nézőpontjával is.

KÖVETKEZTETÉSEK

Elméleti keretünkben, amely a társadalmi identitás, a társadalmi dominancia és a rendszerigazolás elméleteinek egyesítésére törekszik, amellet érveltünk, hogy az emberek erősen motiváltak arra, hogy *a)* igazolják a selfet, *b)* igazolják a csoportot, valamint *c)* legitimálják a rendszert. Az alacsony státusú csoportok tagjainál ezek az késztetések gyakran konfliktusban és ellentmondásban állnak egymással, ami ambivalenciát szül (Glick és Fiske 2001; Jost és Burgess 2000), csökkenti az ideológiai következetességet (Sidanius és munkatársai 2001), eltávolít a rendszertől (Major és Schmader 2001; Steele 1997), részleges vagy teljes nem-azonosulásra vezet a saját csoporttal (Serino 1996; Steele 1992), valamint egyéni törekvések hangsúlyozását és a csoport elhagyását eredményezi (Ellemers 2001; Wright és munkatársai 1990). Az alacsony státusú csoportok tagjait sújtó „legitimitási válságok” elemzésével sokféle empirikus eredmény egyesíthető egy közös elméleti nyelvezetben. Az írásunkban körvonalazott elméleti és empirikus hasonlóságok nyomán ez a kötet azt tanúsítja, hogy valóban megjelent egy olyan közös nézőpont, amely egyesíti az ideológia, az igazságosság és a csoportközi kapcsolatok kutatását.